



Biannual Journal of
Metaphysical Investigations,
Vol.6, No. 12, Fall & Winter 2025-
2026, pp221-255

Analytical Comparison of Schleiermacher's Hermeneutics and Ayatollah Javadi Amoli's Methodology for Understanding the Quran¹

Abouzar Norouzi ²

Seyed Mahdi Soltani Renani ³

Seyed Mohammad Adib Al Ali⁴

Abstract

Hermeneutics is a field of inquiry concerned with the interpretation of sacred texts, including the Holy Qur'an, and in recent decades it has gained increasing prominence among commentators and scholars. Some thinkers have gone so far as to apply systematic methodological analysis to the understanding of divine scriptures in order to clarify the scope and foundations of this emerging discipline. For Muslims—particularly Qur'anic exegetes—the central concern has always been the proper understanding of this sacred and divine text. Throughout Islamic intellectual history, scholars have continuously sought reliable ways to uncover the meanings and intentions of the Qur'an, just as the interpretation of other sacred texts has been of paramount importance for adherents and thinkers within every religious tradition. In modern times, this concern has taken shape and developed within the framework of a formal scientific discipline known as hermeneutics, whose practitioners aim to formulate strategies and principles

¹ . **Research Paper**, Received: 7/2/2025, Confirmed: 2/7/2025.

² . Assistant Professor, Department of Theology Education, Farhangian University, Tehran, (Iran. a.norouzi@cfu.ac.ir).

³ . Assistant Professor, Department of Theology, Islamic Studies and Education, Farhangian University, (Tehran, Iran. sm.soltani@cfu.ac.ir).

⁴ . Assistant Professor, Department of Islamic Studies, Payame Noor University, Tehran, Iran. (adibaleali@Pnu.ac.ir).

for textual understanding. Among the most influential figures in this field is Friedrich Schleiermacher, the Protestant theologian often described as the “Kant of hermeneutics.” Schleiermacher proposed a theory of *general hermeneutics* as a comprehensive solution for understanding all forms of texts, whether human or divine. Although Islamic scholars did not historically employ the term *hermeneutics*, the discipline of *tafsīr* (Qur’anic exegesis), as a core branch of the Islamic sciences devoted to understanding and interpreting the Qur’an, is deeply connected with hermeneutical discussions concerning textual comprehension.

Keywords: General Hermeneutics; Sacred Hermeneutics; Schleiermacher; Ayatollah Javadi Amoli.

Introduction

As briefly outlined in the research background, hermeneutics can be divided into three major domains: first, *special hermeneutics*, which formulates rules and principles for specific fields such as law, literature, and philosophy; second, *general hermeneutics*, which seeks to establish a universal method for interpretation and understanding; and third, *philosophical hermeneutics*, which reflects philosophically on the very nature and conditions of understanding as such. Given the growing attention within the academic community to hermeneutics and hermeneutical theories, it has become increasingly necessary to compare these approaches with the exegetical methodologies applied to the Holy Qur’an. One prominent contemporary Qur’anic commentator in this regard is Abdullah Javadi Amoli, whose comprehensive engagement with Qur’anic exegesis, Islamic mysticism, and philosophy has secured him a central place in contemporary religious scholarship. His views provide a valuable basis for comparison with Schleiermacher’s hermeneutical theory.

There are both similarities and differences between Schleiermacher’s general hermeneutics and Javadi Amoli’s specific methodology for understanding the Qur’an. Their shared points include: similarities in definitions, the objectivity of meaning, the possibility of interpreting sacred texts, the dependence of the text on its author, the necessity of knowing the author, the perfectibility of understanding, modes of expression, obstacles to understanding, the existential connection between interpreter and author, interpreting the text through the text itself, and the rejection of arbitrary interpretation (*tafsīr bi al-ra’y*). Nevertheless, the presence of these similarities alone should not lead to the conclusion that the two approaches are entirely identical.

Conversely, important differences can be identified, such as the distinction between general hermeneutics and sacred hermeneutics, the possibility or impossibility of complete unity between interpreter and author, differences in goals and purposes, the role of the reader's spiritual state, varying levels and layers of understanding and knowledge, the function of the author's pronouns, differing views on textual ambiguity or clarity, attention to extra-textual elements, the respective roles of reason and revelation, the universality of understanding versus the specificity of divine knowledge, and the necessity of tradition (*Sunnah*). At the same time, identifying these differences should not result in the conclusion that the two perspectives are wholly opposed.

A quantitative and content-based comparison indicates that the points of similarity are more numerous than those of difference. However, the primary aim of this study is not to issue a final judgment, but rather to carefully present and analyze the extracted similarities and differences. These were identified without attempting to reinterpret one theory in favor of the other. Accordingly, both the shared and distinct components of these two approaches merit thoughtful consideration.

Using an analytical-descriptive method to examine the research data, this study arrives at the conclusion that the identical definitions of interpretation and hermeneutics offered by both thinkers arise from a shared epistemological commitment to the objectivity of meaning. Their common ground in the epistemological domain stems from the author-centered and text-centered orientation that characterizes both approaches. By contrast, the observed differences in ontological, teleological, and epistemological dimensions can be traced back to their distinct foundational assumptions, each of which carries its own theoretical implications.

Conclusion

The overall outcome of this research is that both the similarities and the differences between Schleiermacher's general hermeneutics and Javadi Amoli's Qur'anic hermeneutics ultimately derive from their respective assumptions and foundational principles. Consequently, it would be methodologically unsound to judge their relationship in terms of complete compatibility or total opposition through a superficial or unscientific comparison.

Resources

- Bahrami, Mohammad. (2002). *A Comparative Look at the Science of Tafsir and Schleiermacher's Hermeneutics*. Quranic Research

Quarterly, Nos. 29–30. Mashhad: Islamic Propagation Office of Razavi Khorasan. (In Persian)

- Cousins, David. (1992). *The Critical Circle*. Trans. Morad Farhadpour. Tehran: Gil Publishing. (In Persian)
- Ghaeminiya, Alireza. (2001). *Text from the Perspective of the Text*. Qom: Iranian Islamic Ma'ārif Association. (In Persian)
- Hadavi Tehrani, Mehdi. (1996). *The Theological Principles of Ijtihad*. Qom: Khaneh Kherad. (In Persian)
- Javadi Amoli, Abdullah. (1988). *On Revelation and Leadership*. Qom: Esra Publishing. (In Persian)
- Javadi Amoli, Abdullah. (1993). *Shari'ah in the Mirror of Knowledge*. Tehran: Raja Cultural Publishing. (In Persian)
- Javadi Amoli, Abdullah. (1999). *Tafsir-e Tasnim*. Qom: Esra Publishing. (In Persian)
- Javadi Amoli, Abdullah. (2004). *Theology*. Qom: Esra Publishing. (In Persian)
- Javadi Amoli, Abdullah. (2006). *The Qur'an in the Qur'an*. Qom: Esra Publishing. (In Persian)
- Javadi Amoli, Abdullah. (2007). *The Status of Reason in the Geometry of Religion*. Qom: Esra Publishing. (In Persian)
- Javadi Amoli, Abdullah. (2009). *Shams al-Wahy Tabrizi*. Qom: Esra Publishing. (In Persian)
- Javadi Amoli, Abdullah. (2010). *The Source of Thought* (5 vols.). Qom: Esra Publishing. (In Persian)
- Kulayni, Muhammad ibn Ya'qub. (1992). *Al-Kāfī fī al-Uṣūl*. Beirut: Dār al-Aḍwā'. (In Arabic)
- Majlisi, Mohammad-Baqir. (1989). *Biḥār al-Anwār*. Beirut: Al-Wafā' Foundation. (In Arabic)
- Palmer, Richard E. (1969). *Hermeneutics*. Evanston: Northwestern University Press.
- Palmer, Richard E. (1998). *Hermeneutics*. Trans. Mohammad Saeed Hanna'i Kashani. Tehran: Hermes. (In Persian)
- Schleiermacher, F. D. E. (1998). *Hermeneutics and Criticism*. Trans. Andrew Bowie. Cambridge: Cambridge University Press.
- Grondin, Jean. (1995). *Sources of Hermeneutics*. Albany: State University of New York Press.



دوفصلنامه علمی پژوهش‌های مابعدالطبیعی،

سال ششم، شماره ۱۲، پاییز و زمستان ۱۴۰۴

صص ۲۵۵-۲۲۱

مقایسه تحلیلی هرمنوتیک شلایرماخر و روش‌شناسی فهم قرآن آیت‌اله جوادی آملی^۱

ابوذر نوروزی^۲، سید مهدی سلطانی رنانی^۳، سید محمد ادیب آل علی^۴

چکیده

یکی از شاخه‌های معرفتی متون مقدس و از جمله قرآن کریم، که در عصر اخیر در بین مفسران رواج یافته هرمنوتیک است. تا آنجا که برخی از متفکران جهت فهم بهتر این شاخه علمی نوپدید کتاب‌های آسمانی را از لحاظ فهم روش‌شناسی کرده‌اند. میان هرمنوتیک عام شلایرماخر و روش‌شناسی فهم قرآن جوادی آملی شباهت‌ها و تفاوت‌هایی وجود دارد. از وجوه اشتراک می‌توان به موارد تعریف‌ها، عینیت معنا، امکان تفسیر متون مقدس و تفسیر متن با متن اشاره کرد، و از موارد اختلاف می‌توان مصادیقی چون هرمنوتیک عام و هرمنوتیک قدسی، شرایط روحی خواننده، هدف و غایت، لایه‌های فهم شناخت و ضمائر مولف را برشمرد. با مقایسه محتوایی و کمی می‌توان گفت وجوه تشابه بیشتر است. اما آنچه مهم‌تر و پرسش این جستار نیز هست، بیان وجوه اشتراک و اختلاف استخراج شده آن‌هاست. دستاورد این جستار که از بررسی داده‌ها به روش تحلیلی - توصیفی فراچنگ

^۱. مقاله پژوهشی، تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۱/۱۹؛ تاریخ تایید: ۱۴۰۴/۴/۱۱.

^۲ استادیار دانشگاه فرهنگیان، دانشگاه فرهنگیان اصفهان، ایران، (a.norouzi@cfu.ac.ir).

^۳ سید مهدی سلطانی رنانی، استادیار دانشگاه فرهنگیان، اصفهان، ایران، (sm.soltani@cfu.ac.ir).

^۴ سید محمد ادیب آل علی، استادیار دانشگاه پیام نور اصفهان، ایران، (نویسنده مسئول)



(adibaleali@Pnu.ac.ir)

آمده این است که تعریف یکسان هر دو از تفسیر و هرمنوتیک از مبنای ارزش‌شناختی و مبانی معرفت‌شناختی مشترک برمی‌خیزد. وجوه اشتراک آن‌ها در عرصه معرفت‌شناختی به علت مولف محور و متن محور بودن رویکرد هر دو مفسر است. بنابراین وجوه اشتراک و اختلاف هر دو به مفروضات و مبانی آن‌ها بازگشت دارد.

کلیدواژگان: هرمنوتیک عام، هرمنوتیک قدسی، شلایرماخر، آیت‌اله جوادی آملی.

۱. مقدمه

دغدغه مسلمانان، به‌ویژه مفسران قرآن کریم فهم این کتاب مقدس و آسمانی است. عالمان مسلمان در طول تاریخ همواره جستجوگر راه‌هایی برای پی‌بردن به فهم مفاهیم و مقاصد قرآن مجید بوده‌اند، همان‌گونه که فهم و تفسیر سایر متون مقدس برای پیروان آن‌ها و اندیشمندان هر دینی، در درجه نخست اهمیت قرار داشته است. در قرون اخیر این مسأله در قالب رشته‌ای علمی به نام هرمنوتیک بروز کرده و راه پیشرفت را پیموده و طی می‌کند و محققان آن درصدد ارائه راه‌کارهایی برای فهم متون بوده‌اند. در این میان شخصیتی به نام شلایرماخر متأله پروتستان به‌عنوان کانت هرمنوتیک، هرمنوتیکی عام را عرضه کرده و آن را راه‌کاری گره‌گشا برای فهم انواع متون، اعم از بشری و آسمانی دانسته است. چون تفسیر به عنوان شاخه‌ای از علوم اسلامی، که ارتباط وسیعی با فهم و تفسیر قرآن دارد با مباحث هرمنوتیکی که دغدغه فهم متون را دارد، ارتباط پیدا می‌کند. هرچند دانشمندان اسلامی از واژه هرمنوتیک استفاده نکرده باشند.

در بیان ادبیات تحقیق به‌اجمال قابل اشاره است که هرمنوتیک از سه قلمرو برخوردار است: اول، هرمنوتیک خاص که قواعد و اصول شاخه‌های دانشی‌ای چون حقوق، ادبیات، فلسفه و... را بیان می‌کند؛ دوم، هرمنوتیک عام که درصدد ارائه روش فهم و تفسیر به‌صورت عام است و سوم هرمنوتیک فلسفی که دغدغه تأمل فلسفی پدیده فهم را دنبال می‌کند.

مقایسه تحلیلی هرمنوتیک شلایرماخر و روش‌شناسی فهم قرآن آیت‌اله ... / نوروزی، سلطانی، آل علی / ۲۲۷

باتوجه به روی آوردن محافل علمی به دانش هرمنوتیک و بررسی نظریات هرمنوتیک دانان، امروزه مقایسه رویکردهای هرمنوتیکی با روش‌های تفسیری قرآن مجید ضرورت دارد. از جمله این مفسران جوادی آملی است که نظریات وی به عنوان مفسر قرآن، عرفان و فلسفه اسلامی در جامعه دینی ما مطرح بوده و قابل مقایسه و تحلیل با هرمنوتیک شلایرماخر است. براساس بررسی‌های نگارندگان، تاکنون پژوهشی به صورت مستقل مسأله مقاله را بررسی نکرده است. شایان ذکر است که تا به حال از سوی پژوهشگران غالباً به شکل پراکنده آثاری منتشر شده است که به عنوان نمونه می‌توان به برخی از آنها در این موضوع اشاره کرد:

۱. بررسی تطبیقی مبانی هرمنوتیک شلایرماخر و گادامر در مواجهه با متن دینی: محمدرضا اسدی و فاطمه نورنژاد (۱۳۹۱). این مقاله اهمیت پیوند فرهنگ دینی و مسأله تفسیر متون دینی با ابتناء به وحی و کلام الهی را بیان نموده و به صورت مقایسه‌ای و تطبیقی نظریه‌های هرمنوتیکی شلایرماخر و گادامر درباره فرایند فهم و تفسیر با تسری به عرصه تفسیر متون دینی را بررسی نموده است.

۲. الگوی شلایرماخر و تعامل سیاق متنی و حالی در دور هرمنوتیکی متناسب قرآن: ملیحه قاین ابراهیم‌آبادی و محسن حسین‌زاده باج‌گیران (۱۳۹۲). نویسندگان در این مقاله از رویکرد تعاملی سیاق متنی و سیاق حالی، که در دور هرمنوتیک خاصی از فهم متن ایجاد می‌گردد، پرده برداشته و نتیجه گرفته‌اند که قرآن به دلیل ویژگی‌های خاص خود دور هرمنوتیکی خاصی را مقتضی است.

۳. روش تفسیری قرآن به قرآن در آرای آیت‌الله جوادی آملی: محمدامین تفضلی و مجید معارف (۱۳۹۷). این مقاله به تبیین روش قرآن به قرآن در اندیشه تفسیری جوادی آملی پرداخته و با محوریت دیدگاه‌های ایشان، استناد به آیه «تبیان کل شیء» را جهت اثبات جامعیت قرآن به کار برده و امکان‌پذیر دانسته و بی‌توجهی بدان را موجب کاستی‌هایی در

حجیت این روش تلقی نموده و در محتوای مقاله به بیان و بررسی کاستی‌های مورد نظر مبادرت ورزیده است.

۴. بررسی تطبیقی رویکردهای هرمنوتیک فلسفی در تفسیر قرآن: محسن ایزدی (۱۳۹۷). مقاله درباره هرمنوتیک فلسفی و خاستگاه آن در فلسفه غرب و رویکردهای آن در تفسیر قرآن سخن گفته و ضمن تقسیم‌بندی رویکردها به افراطی، تفریطی و اعتدالی، دو رویکرد افراطی و تفریطی را نقد و رویکرد اعتدالی را تثبیت نموده و عقلانیت و طهارت نفس را جزء شرایط لازم در استفاده از گرایش‌ها و پیش فهم‌ها دانسته است.

۵. بررسی تحلیلی کاربرد هرمنوتیک شلایرماخر در فهم قرآن در پرتو دیدگاه تفسیری آیت‌الله جوادی آملی: سید مهدی سلطانی و دیگران (۱۴۰۲). در این مقاله نویسندگان با گزینش مولفه‌های هشت‌گانه هرمنوتیک شلایرماخر و امکان‌سنجی کار بست آن‌ها در دیدگاه تفسیری آیت‌الله جوادی آملی به این نتیجه رسیده‌اند که فقط چهار مؤلفه هرمنوتیک شلایرماخر در روش تفسیری آیت اله جوادی امکان به کارگیری دارد. پس برای فهم قرآن نمی‌توان به هرمنوتیک شلایرماخر اکتفا کرد و به هرمنوتیک قدسی با محوریت معصومان (علیهم‌السلام) نیاز است.

وجه نوآوری مقاله پیشرو نسبت به پژوهش‌های پیش گفته و به‌ویژه پژوهش اخیر آن است که در این مقاله در گام آغازین و در استقصایی حداکثری شباهت‌ها و تفاوت‌های هرمنوتیک شلایرماخر و روش‌شناسی فهم قرآن آیت اله جوادی استخراج و در گام اصلی وجوه اشتراک و اختلاف ریشه‌یابی و تبیین می‌شوند.

مقاله پرسش‌های زیر را پی می‌گیرد: چه وجوه اختلاف و اشتراکی بین شلایرماخر در هرمنوتیک و جوادی آملی در تفسیر وجود دارد؟ شباهت‌ها و تفاوت‌هایی که از ره‌گذر مقایسه میان هرمنوتیک عام شلایرماخر و روش‌شناسی فهم خاص قرآن از دیدگاه جوادی آملی احصا شده است، چه عللی دارند؟ (پرسش اصلی). نوشتار حاضر با روش مطالعه

مقایسه تحلیلی هرمنوتیک شلایرماخر و روش‌شناسی فهم قرآن آیت‌اله ... / نوروزی، سلطانی، آل علی / ۲۲۹

کتابخانه‌ای، اطلاعات را جمع‌آوری کرده است؛ بنابراین شیوه تحقیق، توصیفی - تحلیلی است. در این جستار جغرافیای بحث بدین صورت است که در آغاز هرمنوتیک شلایرماخر و مشی هرمنوتیکی آیت‌اله جوادی به اجمال مطرح شده است. سپس با مقایسه تحلیلی هرمنوتیک عام شلایرماخر و روش‌شناسی فهم خاص قرآن از دیدگاه جوادی آملی شباهت‌ها و تفاوت‌های این دو رویکرد، فارغ از بازتعریف یکی به نفع دیگری استخراج و در بخش پایانی با دسته‌بندی نقاط اختلاف و اشتراک، علت‌یابی می‌شوند.

۲. هرمنوتیک از نگاه شلایرماخر

از هرمنوتیک تعاریف متعدد به تناسب مشارب و دیدگاه‌های موجود در آن ارائه شده است. کسانی چون شلایرماخر آن را از سنخ معرفت‌شناسی و روشی برای پرهیز از سوء فهم (Misunderstanding) در هنگام تفسیر می‌دانند (مشکات، ۱۳۹۱، ص ۴۷۷). از نظر شلایرماخر خواننده در عمل تفسیر میان دو افق زبان فنی (دستور زبانی) (Grammatical) و روان‌شناختی در رفت‌وآمد است و از طریق قابلیت شبیه به توانایی «حدس زدن» به نتیجه می‌رسد. به همین دلیل است که هرمنوتیک برای شلایرماخر نه یک علم (Wissenschaft) بلکه یک هنر (Kunst) است. زیرا شخص باید بتواند در نقطه‌های معینی حدس بزند که کدام جنبه راه را برای جنبه دیگر باز می‌کند. این عمل حدس فقط در «احساس کامل شدن» حاصل می‌شود که بسیار شبیه تجربه زیبایی‌شناختی یا تجربه کمال اخلاقی است. شلایرماخر مسأله تفسیر را به مسأله فهم گره زد و هرمنوتیک را هنر پرهیز از سوء فهم تعریف کرد (رشیدیان، ۱۳۹۳، ص ۴۵۶).

۳. مشی هرمنوتیکی آیت‌اله جوادی آملی

از نظر جوادی آملی هر کلامی که نیاز به تأمل خردمندانه در آن باشد، نیاز به تفسیر دارد. هر متن دارای معنایی مشخص و نهایی است که این معنای نهایی امری عینی و واقعی است که مفسر باید درصدد درک و فهم آن باشد. برای فهم کلام خدا تا هنگامی که رابطه

وجودی و محبت طرفینی بین خدا و بنده برقرار نشود، فهم کلام خدا امکان‌پذیر نخواهد بود. مخاطب اصلی قرآن، فطرت انسانهاست و رسالت اصیل آن نیز شکوفا کردن همین فطرت‌هاست. از این رو، زبان قرآن برای همگان آشنا و فهمش میسر همه بشر است (جوادی آملی، ۱۳۸۳، ص ۷۹). تفسیر قرآن به قرآن بهترین شیوه تفسیر و کارآمدترین آن و این همان طریقه‌ای است که اهل بیت «علیهم السلام» که معلمان واقعی قرآن هستند، طی کرده‌اند.

۴. نقاط اشتراک

شباهت‌های فراوانی میان هرمنوتیک عام شلایرماخر و روش‌شناسی خاص فهم قرآن از نگاه جوادی آملی قابل اصطیاد است که مهم‌ترین آن‌ها بررسی می‌شود:

۴.۱. مفهوم هرمنوتیک از منظر هر دو

میان تعریفی که شلایرماخر از هرمنوتیک ارائه می‌دهد، یعنی هنر فهم، و تعریفی که جوادی آملی از تفسیر ارائه می‌کند؛ شباهت‌هایی وجود دارد. وی تفسیر را پرده‌برداری از چهره کلمه یا کلام می‌داند که بر اساس قانون محاوره و فرهنگ مفاهمه ابراز شده باشد، ولی معنای آن روشن و واضح نباشد (جوادی آملی، ۱۳۷۸، ج ۱، ص ۵۳)؛ بنابراین از نظر او هر سخنی محتاج تفسیر نیست. اگر معنای سخنی روشن و واضح باشد نیاز به تفسیر ندارد. از نظر شلایرماخر نیز چنین نیست که هر سخنی هرچند بسیط و ساده محتاج تفسیر است؛ بلکه مراد وی از تفسیر سخن و نوشته؛ سخن یا نوشته‌ای است که ارزش تفسیر کردن را داشته باشد (شلایرماخر، ۱۹۹۸، ص ۴۳). به نظر او متون کلاسیک (متون دارای ارزش ادبی، هم- چون اشعار) و متون مبتکر (متونی که فکر بکری را مطرح می‌کنند) و متون کامل (متونی که هر دو ویژگی فوق را دارند) ارزش تفسیر و همین‌طور نیاز به تفسیر دارند. برای دریافت منظور چنین متونی نمی‌توان بنا را بر فهم اولیه گذاشت؛ بلکه در اولین مواجهه با متن نیاز به تفسیر وجود دارد (گران‌دین، ۱۹۹۵، ص ۸-۷). جوادی آملی نیز می‌نویسد که «هر لفظ مفرد یا جمله‌ای که با تدبیر و تأمل خردمندانه در آن، تصدیق و تصویری روشن پیدا می‌کند،

مقایسه تحلیلی هرمنوتیک شلایرماخر و روش‌شناسی فهم قرآن آیت‌اله ... / نوروزی، سلطانی، آل علی / ۲۳۱

نیازمند تفسیر است، و تفسیر آن عبارت است از تحلیل مبادی مزبور» (جوادی آملی، ۱۳۷۸، ج ۱، ص ۵۳). بنابراین می‌توان گفت از نظر جوادی نیز نیاز به تفسیر از همان ابتدا وجود دارد، زیرا مقصود او تفسیر هر کلامی نیست؛ بلکه کلامی که نیاز به تأمل خردمندانه در آن باشد و پیداست که در برخورد با چنین کلامی همواره در معرض بدفهمی هستیم و در همان ابتدای مواجهه با چنین کلامی باید فن‌هایی برای فهم به کار گرفت.

۴،۲. عینیت معنا

یکی از نقاط مشترک دیدگاه شلایرماخر و جوادی آملی این است که بر مبنای غایت‌شناختی «عینیت معنای متن» و امکان فهم عین متن تأکید دارند. در هرمنوتیک شلایرماخر معنای واحد نهایی و قطعی متن از احکام اصولی به‌شمار می‌رود و فرض متن چندمعنایی، یا دارای معنای نسبی پذیرفتنی نیست. همچنین تأکید به حلقوی دانستن فهم، هیچگاه وی را به «بی‌پایان دانستن عمل فهم» متمایل نکرد (شلایرماخر، ۱۹۹۸، ص ۴۷؛ واعظی، ۱۳۸۵، ص ۹۵). هرچند دیدگاه فوق با برخی دیگر از نظریات شلایرماخر، که هدف هرمنوتیک را شناخت تمام زندگی مؤلف و ذهنیت مؤلف می‌داند، قابل جمع نیست. زیرا ذهنیت مؤلف امر ثابتی نیست و شناخت تمام زندگی مؤلف هم حد ثابت و معینی ندارد؛ ولی دیدگاه شلایرماخر، مبتنی بر عینی بودن معنای متن، قابل مقایسه با نظریات مفسران قرآن مجید از جمله آیت‌الله جوادی آملی است. دیدگاه عمومی مفسران اسلامی و از جمله جوادی آملی این است که هر متن دارای معنایی مشخص و نهایی است که مراد جدی صاحب سخن و گوینده است. این معنای نهایی امری عینی و واقعی است که مفسر باید درصدد درک و فهم آن باشد (جوادی آملی، ۱۳۸۵، ص ۳۴). مراد از عینی بودن آن است که معنا امری ثابت است و ذهنیت مفسر نقشی در آن ندارد. چنین نیست که معنای متن تابع ذهنیت مفسر باشد و یا عملی نسبی و بی‌پایان تلقی گردد. از نظر جوادی آملی قرآن مجید «مادیه الله» است. باید سر سفره قرآن نشست و سیر شد نه این که غذای خود را بر سر سفره قرآن آورد و همان را

خورد. از این بیان دانسته می‌شود که طبق نظر وی نسبت معنای متن در مورد قرآن به هیچ وجه پذیرفتنی نیست. خداوند با نزول آیات مقصودی دارد که خواننده باید سعی خود را در جهت فهم پیام آن به کار گیرد (همان، ۴۵۱). سایر مبانی مشترک مربوط به ساحت شناخت شناسی‌اند.

۴,۳. امکان تفسیر متون مقدس

یکی از نقاط شباهت نظریات این دو شخصیت به امکان تفسیر متون مقدس برمی‌گردد. جوادی آملی به امکان تفسیر قرآن معتقد است و برخلاف اخباریان که فهم و تفسیر قرآن را مختص به معصومان و اهل بیت (علیهم‌السلام) می‌دانستند، وی براین باور است که فهم قرآن برای همه کس امکان‌پذیر است و می‌شود قرآن را فهمید و تفسیر کرد، هر چند که فهم تمامی ابعاد قرآن اعم از ظاهر و باطن و تأویل به معصومان اختصاص دارد (همان، ۱۳۷۸، ج ۱، ص ۶۳). شلایرماخر نیز دست به کار تفسیر و تأویل کتاب مقدس گردید و برخلاف مسیحیان کاتولیک، که مرجع فهم کتاب مقدس را پاپ و کلیسای رم می‌دانستند، معتقد شد که فهم هر کس از متون مقدس دارای اعتبار است و خود برای فهم متون و از جمله متون مقدس هرمنوتیک عام خود را عرضه کرد (بهرامی، ۱۳۸۱، ص ۲۸۵).

۴,۴. وابستگی متن به مؤلف

یکی از وجوه تشابه دیگر میان دو نظریه مورد بحث، «عدم استقلال متن از مؤلف» است. در هرمنوتیک شلایرماخر فهم متن بدون شناخت مؤلف امکان‌پذیر نیست. باید برای فهم متن هم تأویل نحوی و هم تأویل روان‌شناختی را به کار گرفت. شناخت ذهنیت مؤلف و تمام زندگی مؤلف جهت فهم اثر، لازم و مفید است. بنابراین شلایرماخر مدافع هرمنوتیک «مؤلف محور» است. برخلاف هرمنوتیک فلسفی، که متن را از مؤلف جدا می‌کند و مؤلف را مرده می‌پندارد یا حداکثر او را در حد یکی از خوانندگان متن در نظر می‌گیرد، توجه شلایرماخر به مؤلف به عنوان آفریننده اثر بسیار مهم است (شلایرماخر، ۱۹۹۸، ص ۱۰۴-).

مقایسه تحلیلی هرمنوتیک شلایرماخر و روش‌شناسی فهم قرآن آیت‌اله ... / نوروزی، سلطانی، آل علی / ۲۳۳

۱۰۷؛ پالمِر، ۱۳۷۷: ۹۹). در روش تفسیری جوادی آملی نیز شناخت قرآن بدون توجه به صفات خداوند متعال امکان‌پذیر نیست و تفسیری که بدون شناخت درون دینی (سایر آیات قرآن و همچنین سنت) و برون دینی (عقل) از خداوند ارائه گردد، نمی‌تواند درست باشد (ر.ک: جوادی آملی، ۱۳۸۵، ص ۳۴-۲۸).

۴،۵. لزوم شناخت مؤلف

در هرمنوتیک شلایرماخر به خصوصیت شخصی و نبوغ مؤلف توجه خاص شده است. به عبارت دیگر برای فهم متن، نویسنده را نیز باید فهمید و شناخت. این مؤلفه در روش تفسیری جوادی آملی نمود فراوان دارد. وی در موارد بسیاری به لزوم شناخت خدا و توجه به صفات و اسماء او در جهت فهم قرآن مجید تأکید می‌نماید؛ بنابراین از این نظر این دو مفسر روش واحدی دارند. از سوی دیگر شلایرماخر لزوم تجدید ذهنیت مؤلف را برای مفسر گوشزد می‌کند. وی معتقد است عمل فهم عکس عمل تصنیف است. برای احساس جهان ذهنی مؤلف، باید بر خلاف تصنیف حرکت کرد (شلایرماخر، ۱۹۹۸، ص ۱۸۷). بدین معنا که مصنف ابتدا مطالب را در ذهن خود می‌آورد، سپس آن‌ها را پردازش و مرتب کرده و در قالب الفاظ و کلمات جاری می‌سازد. اما کار مفسر از برخورد با کلمات و واژه‌ها شروع می‌شود. ابتدا با الفاظ روبرو می‌شود؛ ولی برای فهم معنای دقیق، باید الفاظ را معبر قرار داده، تا جهان ذهنی نویسنده و گوینده رسوخ نماید، و بتواند به فهم کامل کلام و منظور دقیق او پی برد (پالمِر، ۱۹۶۹، ص ۹۷). چنین نظری از طرف قرآن‌پژوهان نیز ابراز شده است. بدین عبارت که: «تأویل عکس تنزیل است»؛ یعنی قرآن مجید ابتدا به صورت بسیط و یکپارچه در لوح محفوظ یا علم خداوند وجود داشته، سپس به صورت الفاظ و عبارات نازل گشته است (تنزیل قرآن). برای رسیدن به مقصود نهایی خداوند از این آیات نیز باید الفاظ را قطره‌هایی برای رسیدن به مقصود خداوند قرارداد، تا به آن چه که در لوح محفوظ یا کتاب مکنون یا علم الهی است، نایل شد (تأویل قرآن) (طباطبایی، ۱۳۹۳، ج ۳،

ص ۵۴-۵۳؛ شاکر، ۱۳۸۱، ص ۴۳ و ۴۶-۴۷). جوادی آملی نیز نزول قرآن را به نحو «تجلی» می‌داند و نه تجافی. یعنی حقیقت قرآن همواره در موطن عالی خود استقرار دارد و جلوه رقیق شده آن پایین می‌آید. وی مثال تجلی را سیر تفکر به خیال، و از آن به زبان و قلم ذکر می‌کند. یعنی ابتدا تفکر صورت می‌گیرد، سپس برای بیان تفکر به دیگران، آن نکته در خیال بررسی می‌شود، آنگاه به وسیله زبان یا قلم برای دیگران ابراز می‌گردد. قرآن نیز مرحله اعلایش نزد خدای «علی حکیم» است، مرحله عالیه‌اش در دست فرشتگان «کرام برره»، و سپس بر قلب پیامبر نازل می‌شود و بالاخره به سمع و بصر مردم می‌رسد و این سیر تنزیل است (جوادی آملی، ۱۳۸۵، ص ۲۶-۲۵ و ۴۶). اما سیر تأویل دقیقاً عکس سیر تنزیل است؛ بدین معنا که اگر کسی می‌خواهد به حقیقت فهم کلام شخصی نایل شود باید عبارت او را پایه فهم قرار داده، سپس وارد خیال او شده و نهایتاً داخل دنیای ذهنی مؤلف شده و به تفکر او نفوذ نماید و با بررسی آن معنا و منظور واقعی او را دریابد (همان، ص ۴۶). در مورد قرآن نیز سیر تأویل از عبارت قرآن آغاز می‌شود، سپس به قلب پیامبر و از آنجا به نزد فرشتگان راه یافته و نهایتاً به اسماء و صفات حق تعالی ختم می‌شود. پس کسی که اراده فهم قرآن را دارد باید سیر معنوی خود را تا مرحله اسماء و صفات ادامه دهد تا به حقیقت و سرچشمه الفاظ و عبارات قرآن برسد.

۴,۶. ارتباط وجودی با مؤلف

یکی از وجوه تشابه میان هرمنوتیک شلایرماخر و روش‌شناسی فهم قرآن از دیدگاه جوادی آملی این است که شلایرماخر بر ارتباط وجودی خواننده با مؤلف تأکید دارد و معتقد است برای فهم اثر باید با صاحب اثر «همدل» شد و او را «درک» کرد و خود را در درون او انداخت. پراودفوت می‌نویسد: «کاربرد واژه همدلی (Empatty) در اینجا برای تأکید بسیار زیاد بر عاطفه یا عنصر احساس است...». شلایرماخر می‌داندست که حتی پس از دست‌یابی به قابلیت بالای تاریخی و زبانی، تفسیر نیازمند چیز دیگری نیز هست، و آن قدرت بر درک

مقایسه تحلیلی هرمنوتیک شلایرماخر و روش‌شناسی فهم قرآن آیت‌اله ... / نوروزی، سلطانی، آل علی / ۲۳۵

وضعیتی است که مؤلف آن را درک می‌کرده است؛ و این برای استیلا بر تجربه‌ای است که در متن از آن تعبیر شده است» (پراودفوت، ۱۳۸۳، ص ۷۸-۷۷). شلایرماخر مفسر را عارف مسلک می‌داند. وی معتقد است تا شهود (Intuition) نباشد، عملیات فهم صورت نمی‌گیرد. البته چون هرمنوتیک او عام است، شهودی که او نسبت به نویسنده مطرح می‌کند، به شکل عام است. یعنی هرکس که اراده فهم اثر صاحب اثری را دارد، باید نسبت به او شهود داشته باشد. بدین معنی که شخصیت او را در خود بیاورد و بیابد و احساس نماید و در هیجانات او شریک باشد (پراودفوت، ۱۳۸۳، ص ۸۰). جوادی آملی نیز برای فهم کلام خدا، بر لزوم ارتباط وجودی با خداوند اصرار می‌ورزد و اعتقاد دارد تا هنگامی که رابطه وجودی و محبت‌طرفینی بین خدا و بنده برقرار نشود، فهم کلام خدا امکان‌پذیر نخواهد بود. وی می‌نویسد: «انسانی که با هذا القرآن ارتباط دارد یک رشته معلومات حصولی و مدرسه‌ای نصیب او می‌شود... اما قرآنی که ام‌الکتاب و لدی‌الله است، در آنجا دیگر سخن از لفظ و کتابت و... نیست و تا انسان بالا نرود و عنداللهی نشود و به حضور ذات اقدس اله بار نیابد، آن مرتبه عالیه را نمی‌یابد» (جوادی آملی، ۱۳۸۵، ص ۳۷). همین‌طور در مورد لزوم پاکی و محبت خدا برای فهم قرآن می‌نویسد: «نه انسان غیر طاهر قرآن را می‌فهمد، و نه انسانی که از محبت خدای سبحان بی‌بهره است از آن استفاده می‌کند، زیرا خدای متعال با دوستانش سخن می‌گوید و جز دوستانش نیز کسی کلام او را نمی‌شنود و کتاب او را نمی‌بیند و مطلب او را نمی‌یابد...» (جوادی آملی، ۱۳۶۷، ص ۸۴). جوادی آملی معتقد است پی‌بردن به کنه معارف قرآن و ارزش‌های واقعی آن احتیاج به عرفان بالا دارد و سیروسلوک معنوی و پاکی و طهارت روح و بالاتر از آن، محبت و عشق واقعی نسبت به خداوند برای فهم کلام حق لازم است؛ بنابراین از نظر او شهود و عرفان، عامل مناسبی برای فهم و درک قرآن و مطالب قرآن می‌تواند باشد (جوادی آملی، ۱۳۸۸، ص ۱۲۵). در واقع نکته‌ای که شلایرماخر به عنوان «همدلی» مطرح کرده است، در بیان جوادی آملی به عنوان

«محبّت» ذکر شده است. البته اصطیاد این وجه تشابه باچشم پوشی از جهت تفاوت آن است، زیرا مقصود شلایرماخر از «همدلی» قرار دادن خود در شرایط روحی مؤلف است. به‌عنوان مثال برای فهم کلام یک متفکر دینی، ایجاد تفکر دینی و حالت روحی دینی در خواننده برای فهم کلام نویسنده لازم است؛ اما این که این همدلی لزوماً به محبّت و محبوب شدن منجر شود، به نظر می‌رسد که هرمنوتیک شلایرماخر تا این حد پیش رفته باشد. اما جوادی آملی مرحله به مرحله پیش می‌رود و معتقد است ابتدا با تبعیت سپس محبّت شدن و در نهایت محبوب شدن، می‌توان به سرچشمه‌های قرآن راه یافت، و به فهم واقعی کلام خدا نائل گشت.

۴,۷. شناخت سبک مؤلف

یکی از نقاط مشترک نظریات این دو مفسر لزوم توجه به «سبک» نوشته است. جوادی آملی از این خصیصه به‌عنوان «زبان قرآن» یاد می‌کند و معتقد است برای فهم هر نوشته‌ای باید آن را فهمید. وی زبان قرآن را «زبان فطرت» می‌داند و می‌گوید: خداوند با فطرت انسان‌ها کار دارد و با زبان فطرت با انسان‌ها سخن گفته است (همان، ص ۵۵). مخاطب اصلی قرآن، فطرت انسان‌هاست و رسالت اصیل آن نیز شکوفا کردن همین فطرت هاست. از این رو، زبان قرآن برای همگان آشنا و فهمش میسر همه بشر است (جوادی آملی، ۱۳۸۳، ص ۷۹). سخن گفتن قرآن کریم به زبان فطرت انسان‌ها و عمومی بودن فهم آن، بدین معنا نیست که بهره همگان از این کتاب الهی یکسان است. معارف قرآنی مراتب فراوانی دارد و هر مرتبه آن بهره گروهی خاص است... کتاب خدا مشتمل بر چهار مرتبه است: عبارت، اشاره، لطایف و حقایق؛ عبارت آن برای عموم مردم، اشاره برای خواص، لطایف برای اولیا و حقایق از آن انبیاست (همان، ص ۸۳). شلایرماخر نیز معتقد است برای فهم متن باید سبک آن را درک نمود و به ویژگی زبان آن توجه داشت. در واقع از نظر او ارائه تفسیر فنی برای رسیدن به سبک مؤلف است، همان‌گونه که درک جنبه روان‌شناختی هر گفتار و درک

مقایسه تحلیلی هرمنوتیک شلایرماخر و روش‌شناسی فهم قرآن آیت‌اله ... / نوروزی، سلطانی، آل علی / ۲۳۷

فردیت مؤلف در سایه درک سبک خاص گوینده به دست می‌آید. وی در سال ۱۸۱۹م اهمیت سبک را با این عبارت بیان کرد: «هدف هرمنوتیک درک کامل و تام سبک (Style) است» (شلایرماخر، ۱۹۹۸، ص ۲۳۲؛ پالمر، ۱۹۶۹، ص ۹۰).

۴.۸. متن با متن

از نظر شلایرماخر یکی از مهم‌ترین منابع تفسیر، خود متن است. برای بهره‌مندی از خود متن، وی تاویل نحوی یا دستوری (Geramatical) را ارائه می‌دهد. یعنی توجه به قواعد زبان و فرهنگ لغت و ویژگی‌های صرفی و نحوی و بیانی خاصی که در هر زبان وجود دارد (هادوی تهرانی، ۱۳۷۵، ص ۱۲۱). علاوه بر آن وی برای فهم متن بر لزوم هم‌سخنی با متن تأکید دارد و معتقد است به‌منظور فهم متن باید با آن وارد گفتگو و مباحثه شد؛ تا به فهمی و رای الفاظ، که در واقع شنیدن پیام متکلم است، دست یافت. در واقع فهم متن در گرو گفت‌وشنودی است که بین متن و مفسر برقرار می‌شود (واعظی، ۱۳۸۵، ص ۸۴).

نکات بالا از مواردی است که در شیوه تفسیری جوادی آملی نیز به چشم می‌خورد. در حقیقت یکی از نقاط اشتراک این دو مفسر همین نکته است. یکی از مهم‌ترین شاخص‌های تفسیری جوادی آملی تفسیر قرآن به قرآن است که توسط استاد او علامه طباطبایی در تفسیر المیزان به‌صورت جدی مطرح شده و توسط جوادی آملی در تفسیر تسنیم به‌صورت کامل‌تر ارائه شده است. وی معتقد است تفسیر قرآن به قرآن بهترین شیوه تفسیر و کارآمدترین آن می‌باشد و این همان طریقه‌ای است که اهل بیت «ع» که معلمان واقعی قرآن هستند، طی کرده‌اند (جوادی آملی، ۱۳۸۳، ۳۵-۳۴). در روش تفسیر قرآن به قرآن فهم هر آیه‌ای در پرتو فهم آیات دیگر به دست می‌آید. شلایرماخر نیز روش خود را در مورد تفسیر متن «دور هرمنوتیکی» (Hermeneutics circular) نام نهاده است؛ یعنی کل در پرتو فهم اجزاء و فهم تک جزء در پرتو فهم کل و مجموع متن (قائم‌نیا، ۱۳۸۰، ص ۱۰). وی از دور هرمنوتیکی در مواردی بسیاری استفاده می‌کند. جوادی آملی مانند شلایرماخر به لزوم

گفتگو با متن و ارائه پرسش و شنیدن پاسخ از متن تأکید دارد. وی معتقد است: اصولاً هنر معصومان (ع) که معلمان و مبینان واقعی قرآن مجید هستند، همین است که ایشان پرسش‌هایی مناسب به ساحت قرآن عرضه می‌دارند و پاسخ‌هایی در خور دریافت می‌نمایند. وی به سخن حضرت علی (ع) اشاره می‌کند که فرمود: «ذلک القرآن فاستنطقوه و لن ینطق ولکن اخبر کم عنه» (نهج البلاغه، خطبه ۱۵۸) و می‌گوید: «تا پرسش خاصی به ساحت قرآن عرضه نشود، جواب جدید و مناسبی دریافت نمی‌شود. ولی هرکسی توان چنین استنتاجی را ندارد» (جوادی آملی، ۱۳۸۵، ص ۳۷۷).

۴,۹. تکامل‌پذیری فهم

یکی از دیدگاه‌های جوادی آملی در مورد فهم و تفسیر قرآن مجید، تکامل‌پذیری فهم قرآن است. یعنی امکان این وجود دارد که فهم آیندگان از قرآن مجید از فهم گذشتگان بیشتر باشد. وی با توجه به این روایت از امام زین‌العابدین (ع) که فرمود: «ان الله عز و جل علم انه یکون فی آخر الزمان اقوام متعمقون فانزل الله تعالی «قل هو الله احد» و الآیات من سوره الحديد الی قوله «علیم بذات الصدور» فمن رام وراء ذلک فقد هلك» (کلینی، ۱۴۱۳، ج ۱، ص ۹۱)، معتقد است: بسیاری از دیدگاه‌ها در مورد خداوند و آیات قرآن، که اکنون بدیهی به نظر می‌رسند، زمانی جزء مسائل نظری بوده‌اند و همه قادر به فهم آن نبوده‌اند. همچنین او به خاصیت تشکیکی علم اشاره دارد و می‌گوید: «از آنجا که فهم از نوع علم است و علم تشکیکی است، بنابراین علم ما به محتویات قرآن و مطالب آن می‌تواند شدت و ضعف پیدا کند» (جوادی آملی، ۱۳۸۵، ص ۴۵۸). همین‌طور وی در مورد نقش عقل و دانش در مورد فهم قرآن اعتقاد دارد که عقل مصباح و مفتاح و میزان فهم قرآن است و از آنجا که علم را نردبان عقل می‌داند و علم افزون‌تر را سبب تعقل بهتر و بیشتر می‌خواند، معتقد است که هر اندازه انسان از لحاظ علم و عقل ترقی کند، به فهم صحیح و کامل‌تری از قرآن دست می‌یابد (همو، ۱۳۸۶، ص ۵۲).

مقایسه تحلیلی هرمنوتیک شلایرماخر و روش‌شناسی فهم قرآن آیت‌اله ... / نوروزی، سلطانی، آل علی / ۲۳۹

شلایرماخر نیز قائل به تکامل‌پذیری فهم کتاب مقدس است. البته نگاه او به این مقوله به گونه دیگری است. وی معتقد است هر اندازه مفسر نسبت به تأویل نحوی و روان‌شناختی تسلط بیشتری داشته باشد، فهم او از متن بهتر و بیشتر خواهد شد و سلطه مفسر بر این تأویل‌ها قابل تکامل است. هر اندازه مفسر نسبت به حالات صاحب اثر و ضمائر خود آگاه و ناخودآگاه او آگاهی بیشتری کسب کند، فهم او افزایش خواهد یافت، تا جایی که امکان دارد فهم مفسر از متن و اثر نسبت به خود صاحب اثر بیشتر شود (شلایر ماخر، ۱۹۹۸، ص ۲۲۷). البته این دیدگاه شلایر ماخر در مورد فهم قرآن مجید قابل پذیرش نیست. یعنی امکان ندارد مفسر قرآن به فهمی از قرآن بالاتر از نازل‌کننده آن (یعنی خدا) دست یابد. ولی آنچه از اصل دیدگاه او در مورد تکامل‌پذیری فهم موردنظر و پذیرش می‌تواند باشد، این است که فهم متون تکامل‌پذیر است و هر اندازه یک مفسر بتواند در شخصیت مؤلف نفوذ بیشتری داشته باشد و او را بیابد، فهم او از اثر پیشرفته‌تر خواهد شد.

۴،۱۰. شیوه‌های بیان

جوادی آملی شیوه‌های مختلف بیانی در قرآن را گوشزد می‌کند و با توجه به آیه: «أَدْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَ جَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَ هُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ» (سوره نحل/۱۲۵) معتقد است همین سه راهی که خداوند به پیامبر دستور می‌دهد که بدان راه‌ها مردم را به سوی پروردگار دعوت نماید، خود نیز همین شیوه‌ها را رفته است و گاهی به صورت برهان و گاه به شکل موعظه و زمانی در قالب جدال احسن و تمثیل و... مردم را به راه راست دعوت نموده است (جوادی آملی، ۱۳۷۸، ج ۱، ص ۲۹). همچنین جوادی آملی به شیوه‌های بیان معارف در قرآن اشاره می‌کند و آن‌ها را در دوازده مورد طبقه‌بندی می‌کند و یادآور می‌شود که بیان قرآن در مورد معارف به روش‌های گوناگون است: بیانی ذو مراتب، کنایه گو، جدا از نظم رایج در کتب علمی، کامل‌پرور، سؤال‌برانگیز، با بیانی اجمالی نسبت به علوم طبیعی و اسرار الهی و...

دارد؛ بنابراین وظیفه مفسر است که با شیوه‌های مختلف زبانی و نحوه بیان آشنا باشد، تا بتواند شیوه‌های مختلف بیانی قرآن را دریابد (همو، ۱۳۸۵، ص ۴۳۲-۴۲۹).

شلایرماخر نیز برای فهم جهات مختلف زبانی و بیانی در متون تأویل نحوی را ارائه نموده است. وی در این مورد اعتقاد دارد: از جنبه‌های فهم متن این است که سخن گوینده را باید در زمینه زبان دریافت و آن را بررسی کرد. به سخن باید به عنوان محصولی زبانی نگاه کرد و به واژگان، ساختار جمله، نوع ادبی جمله، نشانه گزاری‌ها، و... توجه کرد. از آنجا که هر گوینده شیوه‌های بیانی گوناگون دارد، باید مفسر یک ادیب باشد تا بتواند شیوه‌های بیانی در کلام گوینده را دریابد. خود شلایرماخر در مورد راه‌های فهم متن نظریاتی دارد که از جمله می‌توان به دور هرمنوتیکی و هم‌سخنی با متن اشاره کرد. همچنین وی به بُعد کمی و کیفی متن می‌پردازد و می‌گوید: عمل فهم دو جهت دارد: کیفی و کمی. بعد کیفی ایجاد مطابقت میان واژگان و زبان از یک طرف و اندیشه مؤلف از طرف دیگر است و بعد کمی نیز برقراری جریان و متون کلام به گونه‌ای است که مسائل فرعی به جای اصلی و غیرمهم به جای مهم و سافل به جای عالی اخذ نشود (شلایرماخر، ۱۹۹۸، ص ۲۳۰-۲۲۷).

۴،۱۱. موانع فهم

بین هرمنوتیک شلایرماخر و روش‌شناسی فهم قرآن از نگاه جوادی آملی، در مورد موانع فهم، نقاط مشترکی وجود دارد. شلایرماخر موانع فهم را به دو دسته فعال و منفعل تقسیم می‌کند. او تعصبات و پیش‌داوری‌ها را از موانع فعال فهم برمی‌شمارد، که خودخواسته و آگاهانه مانع از فهم صحیح می‌گردند. در مقابل آن، سوء فهم منفعلانه است که به خاطر نفهمیدن بروز می‌کند (شلایرماخر، ۱۹۸۸، ص ۴۸). جوادی آملی نیز تعصبات و پیش‌داوری‌ها را مانع فهم قرآن می‌داند. وی معتقد است اگر کسی بخواهد با اصول پیش‌ساخته قرآن را بفهمد، و آن اصول را بر قرآن تحمیل نماید، آیات قرآن را در غیر معنای اصلی خود به کار برده است. او با اشاره به حدیث نبوی «القرآن مآدبه الله» (مجلسی، ۱۴۱۰، ج ۸۱،

مقایسه تحلیلی هرمنوتیک شلایرماخر و روش‌شناسی فهم قرآن آیت‌اله ... / نوروزی، سلطانی، آل علی / ۲۴۱

ص ۱۹) می‌گوید: «اگر قرآن غذای آماده است، نباید انسان افکار و برداشت‌های علمی و یا بافته‌های خود را به همراه آورد و به اسم قرآن استفاده کند (جوادی آملی، ۱۳۸۵، ص ۴۵۰). البته او توضیح می‌دهد هیچ‌گاه نمی‌توان پیش‌فرض‌ها و اصول موضوعه را از ذهن مفسر پاک کرد و برداشت‌ها از انسان و جهان را از ذهن خواننده شست، بلکه منظور این است که مفسر نباید قصد تحمیل عقیده یا دانش خود را به قرآن داشته باشد (همان، ۱۳۸۵، ص ۴۵۱). درخور ذکر است که تفاوت‌هایی نیز به لحاظ موانع فهم در هر دو دیدگاه وجود دارد. از آنجا که نگاه جوادی آملی به قرآن نگاهی از روی تقدس است و هرمنوتیکی قدسی ارائه می‌دهد، از نظر او هرچه که آلودگی برای روح و باطن محسوب می‌گردد به‌نوعی مانع فهم به‌شمار می‌رود. مثلاً ایشان گناه و خودبینی را از موانع جدی در فهم قرآن قلمداد می‌کنند (همان، ص ۳۶۷). این نکته‌ای است که در هرمنوتیک شلایرماخر مغفول مانده و یا توجه به آن را لازم نمی‌داند. شاید از نظر شلایرماخر برای فهم یک متن بشری نیازی به پاکی از گناه و رذایل اخلاقی لازم نباشد؛ ولی همان‌طور که وی توجه به ویژگی‌های روحی مؤلف و ارتباط وجودی و روحی با مؤلف را برای فهم اثر او لازم می‌شمارد، می‌توان گفت از نظر شلایرماخر نیز برای فهم متون مقدس باید تقدس پیدا کرد، که لازمه آن ترک گناه و خودبینی است. همین‌طور جوادی آملی جهل و استکبار را مانع فهم قرآن می‌داند و معتقد است: چون جاهل ذهن علمی ندارد و اهل تفکر نیست، توان فهم گفتار انبیا را ندارد. مستکبر نیز چون خضوع و تواضع لازم در برابر حق را ندارد در برابر آن قیام می‌کند و لذا از فهم کلام حق، که قرآن مجید است، باز می‌ماند (همان، ص ۲۶۵).

۴،۱۲. اجتناب از تفسیر به رأی

یکی از وجوه تشابه هرمنوتیک شلایرماخر و روش تفسیری جوادی آملی اجتناب از تفسیر به رأی است. هدف هر دو مفسر به‌دست آوردن مقصود مؤلف است. از این جهت شلایرماخر را مفسر قصدگرا می‌دانند. شلایرماخر با ارائه دو شیوه توأمان تفسیر، یعنی تفسیر دستوری و

تفسیر روان‌شناختی به دنبال کسب معنای مقصود مؤلف است (شلایرماخر، ۱۹۹۸، ص ۵۱). هدف جوادی آملی نیز رسیدن به مقاصد خداوند از آیات قرآن است. وی در تفسیر خود مرتباً این نکته را گوشزد می‌کند که نباید رأی خود را به قرآن تحمیل کنیم. او با اشاره به روایاتی که در این زمینه وارد شده است، از جمله حدیث «من فسر القرآن برأیه فلیتوباً معقده من النار» (مجلسی، ۱۴۱۰، ج ۸۹، ص ۱۱۰)، آفت و آسیب تفسیر و فهم قرآن را تفسیر به رأی و استخراج عقیده موردنظر مفسر از قرآن می‌داند و معتقد است تعصبات و پیش‌داوری‌ها دو عامل انحراف از تفسیر صحیح هستند (جوادی آملی، ۱۳۷۸، ج ۱، ص ۱۷۶-۱۷۵).

۵. نقاط اختلاف

تفاوت‌هایی میان هرمنوتیک عام شلایرماخر و روش تفسیری خاص قرآن جوادی آملی وجود دارد که به مهم‌ترین آن‌ها اشاره می‌شود. دو تفاوت نخست مربوط به ساحت هستی‌شناختی است:

۵.۱. هرمنوتیک عام و تفسیر قدسی

نگاه جوادی آملی به قرآن با دیدگاهی که شلایرماخر به کتاب مقدس دارد، دارای تفاوتی بنیادین است. از منظر جوادی آملی قرآن کتابی است آسمانی، به گونه‌ای که نه تنها مضمون آن بلکه الفاظ و عبارات آن نیز آسمانی و از طرف خداست که توسط فرشته وحی بر قلب پیغمبر اسلام (ص) نازل شده و آن حضرت آیات قرآن را برای مردم تلاوت کرده است. سرچشمه قرآن علم بیکران خداوند و صفات علیای او است و خداوند در کتابش متجلی شده است (جوادی آملی، ۱۳۸۶، ص ۳۴). اما نگاه شلایرماخر به کتاب مقدس، نگاه یک مسیحی پروتستان است؛ یعنی تنها در این حد که نویسندگان کتب مقدس و اناجیل اربعه انسان‌هایی عادی بوده‌اند و گزارش‌هایی در ارتباط با انبیا و سخنان و افعالشان ارائه کرده‌اند، ولی هنگام نگارش از یاری روح القدس بهره‌مند می‌شده‌اند. به عنوان نمونه شلایرماخر برای فهم انواع متون به تأویل نحوی و تأویل روان‌شناختی به صورت توأمان و هم‌زمان بهره

مقایسه تحلیلی هرمنوتیک شلایرماخر و روش‌شناسی فهم قرآن آیت‌اله ... / نوروزی، سلطانی، آل علی / ۲۴۳

می‌جوید. وی هرمنوتیک خود را عام می‌داند؛ بنابراین حتی برای فهم کتاب مقدس نیز این شیوه را به کار می‌بندد. چرا که از نظر مسیحیان کتاب مقدس نیز یک متن بشری است و هر چند هنگام نگارش آن کتب، روح‌القدس به نگارندگان کمک می‌کرده است؛ ولی به هر حال حاصل فکر و ذهن بشر هستند. پس واکاوی ذهنیت نویسنده و روان وی، در مورد فهم متون مقدس نیز مفید و کارگشا است. حتی در مورد کتاب مقدس می‌توان با تأویل روان‌شناختی، به فهمی بهتر از خود نویسندگان اناجیل نایل شد (شلایرماخر، ۱۹۹۸، ص ۲۳۰-۲۳۱). از نگاه او کتاب مقدس ثبت تجربیات دینی است؛ بنابراین امکان سهو و اشتباه و خطا در مطالب آن وجود دارد. حتی وی صراحتاً آیاتی که به نظرش غیرحقیقی و خلاف واقع می‌آمد، نادرست می‌خواند (بهرامی، ۱۳۸۱، ص ۲۸۵). اما در روش‌شناسی فهم قرآن از نگاه جوادی آملی، رسیدن به فهمی بالاتر از قرآن، نسبت به نویسنده آن امکان ندارد، زیرا اعتقاد وی و در باور مسلمانان این است که قرآن نوشته بشر نیست و از سوی خدا و بلکه تجلی خداوند است. پس تأویل روان‌شناختی و پی‌بردن به ذهنیت مؤلف و رسیدن به فهمی بالاتر از مؤلف در مورد قرآن معنا ندارد. به سخن دیگر، کلام محصول ضمائر خودآگاه و ناخودآگاه نویسنده و گوینده است؛ اما اگر ما نویسنده و یا گوینده‌ای را خداوند معرفی کردیم، چون او احاطه کامل علمی دارد و وجود ضمیر ناخودآگاه در او غیرمتصور است، نمی‌توان پذیرفت که خواننده و مفسر قرآن به فهمی بهتر و بالاتر از خداوند دست یازد؛ اما اگر نویسنده متون مقدس را بشر بدانیم، چنان‌که مسیحیان بر این باورند، می‌توان در مورد تمامی متون ادعا کرد که فهم خواننده بهتر از نویسنده ممکن است؛ زیرا چه بسا واکاری ضمیر ناخودآگاه نویسنده، برای خواننده و مفسر امکان‌پذیر باشد و او به زوایایی از گفتار و یا نوشتار اهتمام کند که گوینده و نویسنده از آن‌ها غفلت کرده است.

۵,۲. امکان وحدت کامل مفسر با مؤلف

شلایرماخر برای فهم اثر و متن، بازسازی (Reconstruct) اندیشه مؤلف را پیشنهاد می‌کند و می‌گوید: برای فهم نوشته مفسر باید خود را جای مؤلف قرار دهد و خود را درون او افکند و در این حالت است که مفسر و مؤلف به هم می‌رسند و مفسر، تجربه‌ای را که مؤلف از آن تعبیر کرده از نفس خود بیرون می‌کشد (پراودفوت، ۱۳۸۳ ف ص ۷۹-۷۸). منظور شلایرماخر از این سخن، شهود کامل مفسر نویسنده را در درون خود و به وجود آوردن حالات و صفات نویسنده در درون مفسر است. اما آیا این نظریه برای یک مفسر قرآن قابل پذیرش است؟ مسلماً هیچ مفسر و عالم و عارف اسلامی تا این اندازه پیش نمی‌رود که ادعای وحدت کامل با ذات احدیت داشته باشد یا مدعی شود به الوهیت رسیده است. مگر بعضی از صوفیه که ادعای آن‌ها از نظر عالمان و از جمله جوادی آملی قابل پذیرش نیست. فاصله بین عبد و مولی و جایگاه خاص آن‌ها در هندسه معرفت دینی همیشه در میان عالمان اسلامی و مفسران قرآن رعایت شده است. آری قرب الی الله برای فهم کلام خدا لازم است و جوادی آملی خود به این مطلب تصریح نموده است؛ اما این که مفسری بتواند خود را درون خدا افکند و دقیقاً همان علم و آگاهی را کسب کند، در نظریات جوادی آملی وجود ندارد. اختلاف دیگر راجع به عرصه غایت‌شناختی^۱ است.

۵,۳. هدف و غایت

تفاوت دیگر هرمنوتیک عام شلایرماخر و روش‌شناسی خاص فهم قرآن از دیدگاه جوادی آملی در هدف است. از نظر جوادی آملی هدف از تفسیر، رسیدن به معنای مقصود مؤلف و نیت گوینده و نویسنده است. یعنی پی‌بردن به مراد واقعی خداوند و قصد و نیتی که از ابراز این کلام داشته است؛ اما شلایرماخر با ارائه هرمنوتیک خود چنین هدفی را ندارد؛ بلکه وی معتقد است که هدف هرمنوتیک رسیدن به «ذهنیت مؤلف» و به عبارت دیگر «دانستن تمام

^۱ منظور از غایت‌شناسی این است که ماتن از متن خود منظوری مشخص و نهایی دارد.

مقایسه تحلیلی هرمنوتیک شلایرماخر و روش‌شناسی فهم قرآن آیت‌اله ... / نوروزی، سلطانی، آل علی / ۲۴۵

زندگی مؤلف» است (شلایرماخر، ۱۹۹۸، ص ۲۰۹). از نظر شلایرماخر پی‌بردن به نیت مؤلف نه مطلوب است و نه ممکن. زیرا یک گفتار یا نوشتار حاصل جمع ضمائر خودآگاه و ناخودآگاه در مؤلف و نویسنده است. ممکن است صاحب اثر به ضمیر ناخودآگاه خود توجه نداشته باشد و لذا احاطه کامل به تمامی ابعاد معنای گفته یا نوشته خود ندارد؛ اما خواننده و مفسر می‌تواند با دقت در ضمیر ناخودآگاه او به ابعاد تازه‌ای از معنای کلام و نوشته دست یابد. در اینجا است که می‌توان ادعا نمود مفسر به فهم کامل‌تر از خود نویسنده دست یافته است. چنان‌که کانت ادعا نموده است که بهتر از خود افلاطون معنای کلام او را دریافته است (کوزنزهوی، ۱۳۷۱، ص ۶۴). علاوه بر این که رسیدن به نیت مؤلف و دانستن آن کاری غیرممکن است. ما چگونه می‌توانیم بفهمیم که نیت و مقصود مؤلف از ابراز کلامش چیست؟ چه شواهد و مدارکی در اختیار داریم تا به فهم مقصود مؤلف در همان لحظه خلق اثر پی ببریم؟ شلایرماخر معتقد است چنین امری امکان‌پذیر نیست و ما هرگز نمی‌توانیم به نیت مؤلف در هنگام ادای کلمات یا نگارش آن دست یابیم. آنچه که برای ما امکان‌پذیر است شناخت تمامی زندگی مؤلف و بررسی حیات و آثار و گفته‌ها و نوشته‌های مؤلف از آغاز تا پایان، و برداشتی جمعی از کل حیات مؤلف است. این امر هرچند مشکل است و احتمالاً به صورت کامل تحقق نپذیرد، اما امکان‌پذیر می‌نماید، زیرا شناخت کلی زندگی مؤلف و مطالعه کلی آثار او، شاهد خوبی برای فهم معنای اثر مورد مطالعه می‌تواند باشد. اما از نظر جوادی آملی همان‌گونه که از آن سخن رفت، قرآن متنی آسمانی و مقدس است. به این معنا که نوشته بشری نیست و از طرف خداست، و از طرفی وجود ضمیر ناخودآگاه برای خداوند تصور درستی ندارد و امکان‌پذیر نیست، زیرا او احاطه کامل دارد. از طرفی دیگر، فهم نیت و مراد و مقصود خداوند نیز هرچند دشوار است، ولی غیرممکن نیست. زیرا اولاً: عبارت‌ها ظهور در معانی دارند. ثانیاً: از نظر جوادی آملی قرآن و عترت باید با یکدیگر باشند. عترت در واقع بیانگر قرآن و ارائه دهنده معانی مورد نظر از آیات است. به عبارت دیگر می‌توان به

فهمی معصومانه از قرآن دست یافت و آن با استفاده از تفسیر معصومان (ع) است (جوادی آملی، ۱۳۸۵، ص ۳۸۷؛ ۱۳۸۹، ج ۱، ص ۵۷-۵۶). بنابراین تفاوت دیگر این است که واسطه میان خدا تا خلق در نزول قرآن مجید، فرشتگان معصوم و پیامبری معصوم است، و علم پیامبر نیز در اختیار عترت معصوم (ع) او است و ما می‌توانیم با اتکا به این واسطه‌ها به فهمی درست از مقاصد قرآن دست یابیم. ولی شلایرماخر چنین دیدگاهی ندارد و لذا ادعا می‌کند مدارک و شواهد کافی برای فهم نیت مؤلف نداریم و شناخت نیت او نیز برای خوانندگان امکان‌پذیر نیست بلکه باید به کل زندگی مؤلف توجه کنیم. سایر نقاط اختلاف مربوط به عرصه شناخت‌شناسی است.

۵.۴. لایه‌های فهم و شناخت ضمائر مؤلف

جوادی آملی به وجود لایه‌های فهم اعتقاد دارد. وی معتقد است که قرآن ظاهری دارد و باطنی. فهم ظاهر قرآن در حد الفاظ و عبارات، و فهم باطن فهم آن معانی واقعی وراء الفاظ و عبارات است. نیز رسیدن به همه معارف قرآن مقدور همگان نیست. بلکه برای انسان کامل ممکن است. از نظر او چنین کسانی مطهران هستند که به فهم باطن قرآن نایل می‌شوند (همو، ۱۳۸۸، ص ۱۲۵). اما شلایرماخر تصریحی به وجود باطن برای کلام ندارد. می‌توان گفت از نظر او باطن کلام، در واقع همان زوایای ناشناخته کلام است که با تحلیل و تأویل روان-شناختی قابل فهم می‌شود. شاید شناخت ضمیر خودآگاه و ضمیر ناخودآگاه مؤلف برای فهم ظاهر و باطن کلام، از نظر شلایرماخر راه کار مناسبی باشد؛ اما این که با طهارت روح بتوان به فهم متون مقدس نایل شد، در هرمنوتیک شلایرماخر مطرح نیست.

۵.۵. مبهم یا روشن بودن متون

از نظر شلایرماخر، اصل در هنگام مراجعه با متن، ابهام و اشتباه در فهم است؛ لذا از نظر او کار هرمنوتیک از همان آغازین مرحله روبه‌روشدن با متن آغاز می‌شود. در باور جوادی آملی اصل بر عدم فهم نیست. مخصوصاً در مورد قرآن مجید، وی معتقد است که قرآن

مقایسه تحلیلی هرمنوتیک شلایرماخر و روش‌شناسی فهم قرآن آیت‌اله ... / نوروزی، سلطانی، آل علی / ۲۴۷

نور بی‌ابهام و دلالتش روشن و واضح است و حتی خود مبین و تبیان هر چیز است، بنابراین قرآن ابهامی ندارد، زیرا چیزی که خود ابهام و تیرگی دارد، نمی‌تواند بیانگر غیر خود باشد. به اعتقاد او کار مبینان کلام الهی مانند پیامبر اکرم (ص) این نیست که تیرگی‌ها و ابهامات را از قرآن بزدايد، بلکه تلاش او مصروف آگاهی‌بخشی مردم و کنار زدن پرده‌ها از مقابل چشمان قلب آنان است. نگاه شلایرماخر برای فهم متن به سه چیز است: ۱. خود متن؛ ۲. مؤلف و ویژگی‌ها و خصوصیات او؛ ۳. ضمیر ناخودآگاه مؤلف و ذهنیت او. از مجموع رویکرد جوادى آملی به دست می‌آید که برای تفسیر قرآن مجید وابسته به چهار چیز است: ۱- خود قرآن؛ ۲- اوصاف و اسماء خداوند ۳. توضیحات پیامبر (ص) که قرآن بر قلب او نازل شده، و مطهران از اهل بیت (ع) او که مبینان و معلمان واقعی قرآن هستند؛ ۴. عقل شکوفا شده است (جوادى آملی، ۱۳۸۶، ص ۵۳).

۵.۶. اهتمام به امور خارج از متن

جوادى آملی برای فهم قرآن مجید توجه به شأن نزول و فضای نزول را لازم می‌شمارد. مراد وی توجه به شرایط نزول و حال و هوای جامعه در زمان فرود آیات و شرایط فرد یا افرادی است که آیات و سوره در مورد ایشان نازل شده است. در هرمنوتیک شلایرماخر نیز بر توجه به تاریخ تأکید شده است اما این مؤلفه با آنچه که جوادى آملی مطرح می‌کند، تفاوت دارد. به نظر می‌رسد منظور شلایرماخر از تاریخ، شرایط حاکم بر نویسنده است و نه شرایط حاکم به مخاطبان. به عبارت دیگر آنچه که به عنوان تاریخ در هرمنوتیک شلایرماخر مطرح شده مربوط به شرایط روحی نویسنده است که تحت چه شرایط زمانی و جو حاکم بر زمان خلق اثر، اقدام به نگارش متن یا ابراز سخن نموده است؟ از نظر او شناخت آن مؤلفه‌ها ما را به فهم دقیق‌تر اثر نزدیک می‌کند (واعظی، ۱۳۸۵، ص ۸۷-۸۶). اما در روش تفسیری جوادى آملی شناخت شرایط حاکم بر نویسنده قرآن و شناخت شرایط روحی او (خدا) در هنگام انشا و نزول قرآن مجید مورد توجه نیست، زیرا از نظر او، به عنوان

یک متکلم اسلامی، خداوند محکوم شرایط محیطی قرار نمی‌گیرد. خدا و صفات ذاتی او تحت تأثیر و حاکمیت چیز دیگر قرار نمی‌گیرند؛ بنابراین مؤلفه‌ای به نام شرایط روحی نویسنده با شرایط حاکم بر نویسنده قرآن وجود ندارد. آنچه از نظر جوادی آملی قابل توجه است شرایط حاکم بر مخاطبان قرآن، فرهنگ آنان، و شرایط فکری و روحی مردم عصر نزول است. تقسیم آیات و سوره به مکی و مدنی، و اهمیت شناخت مکی و مدنی بودن سوره و آیات نیز به همین دلیل است که با توجه به شرایط عصر نزول و شرایط حاکم بر مردم و مسلمانان، آیات قرآن را دقیق‌تر بفهمیم و معنا کنیم (جوادی آملی، ۱۳۷۸، ج ۱، ص ۳۸). بنابراین توجه به عوامل خارجی با دو رویکرد کاملاً متفاوت در هرمنوتیک عام شلایرماخر از یک سو، و روش‌شناسی خاص فهم قرآن از منظر جوادی آملی از سوی دیگر آشکار می‌شود.

۵.۷. نقش عقل و وحی

جوادی آملی نقش بسیار مهمی برای عقل در جهت فهم معارف قرآن قایل است. وی معتقد است عقل می‌تواند زمانی چراغ راه فهم و گاهی حکم و داور درستی فهم از متن باشد، حتی در مواقعی نقاد و مخالف فهم ظاهری باشد. چنانکه در بعضی مواقع نقشی جز استماع و گوش دادن و سکوت ندارد. وی مشخص می‌کند که منظور از عقل، عقل برهانی است که از مغالطه وهم و آسیب تخیل مصون باشد و این همان عقلی است که خدا و صفات او را برای ما ثابت و بیان کرده است. او معتقد است: اگر عقل برهانی مطلبی را اثبات یا نفی کرد، حتماً در تفسیر قرآن باید آن مطلب ثابت شده، مصون بماند، و با ظاهر هیچ آیه‌ای نفی نگردد، یعنی اگر ظاهر آیه‌ای خلاف حکم عقل بود، آن ظاهر قطعاً مراد نیست و باید به نفع حکم عقل داور کرد (جوادی آملی، ۱۳۸۳، ص ۱۳۱؛ ۱۳۸۹، ج ۱، ص ۱۶۶-۱۴۹). وی همین‌طور در مورد احتمالات مختلف در معنای یک آیه می‌گوید: اگر آیه‌ای دارای چند احتمال بود و جز یک محتمل معین، همه آن‌ها عقلاً منتفی بودند باید به کمک عقل برهانی

آیه مورد بحث را فقط بر همان محتمل حمل کرد (همو، ۱۳۸۳، ص ۱۳۱). عقل افزون بر مفتاح دین بودن نسبت به اصل گنجینه دین مصباح آن نیز هست و منبع معرفتی بشر نسبت به مضامین و محتوای گنجینه دین است، به مدد عقل و نقل می‌فهمیم که خدا چه چیزی را اراده کرده است. عقل در سطوح مختلف خویش از عقل تجربی تا عقل نیمه تجربیدی و تجربیدی محض در صورتی که معرفتی یقینی یا طمأنینه بخش به ارمغان آورد، می‌تواند کاشف از احکام دینی باشد و بعد شناختی قوانین دینی را در کنار نقل تأمین کند (جوادی آملی، ۱۳۸۶، ص ۵۳). این در حالی است که مسیحیان و از جمله شلایرماخر، چنین نقشی را برای عقل قایل نیستند. بسیاری مطالب خلاف عقل در کتاب مقدس وجود دارد که مسیحیان با این که می‌دانند به وسیله عقل قابل فهم نیست، و یا با عقل رد می‌شود، می‌پذیرند و به آن ایمان می‌آورند، و حتی به این ایمان برخلاف عقل نیز فخر می‌فروشند. البته شلایرماخر بسیاری از مطالب کتاب مقدس را که بر خلاف حکم عقل سخن می‌راند، نادرست می‌داند، ولی این نکته را باید توجه داشت که اگر مطالب خلاف عقل مسیحیت را کنار بگذاریم، در حقیقت اصول دین مسیحیت فعلی را ویران کرده‌ایم و عمودهای اعتقادی آن را فرو ریخته‌ایم. پس اگر شلایرماخر بخواهد همه موارد خلاف یا ضد عقل کتاب مقدس را نادرست بخواند دیگر نمی‌توان او را یک مسیحی خواند. این در حالی است که او خود را یک مسیحی پروتستان یا همان اصلاح طلب می‌داند.

۵,۸. عمومیت فهم یا خاص بودن فهم همه معارف الهی

شلایرماخر فهم را منحصر در شخص خاص یا افراد خاصی نمی‌داند. او معتقد است برای فهم باید اصولی را در نظر داشت و راه کارهایی را عمل کرد تا به نتیجه مطلوب رسید. حتی شلایرماخر با نظر کاتولیک‌ها، که فهم کتاب مقدس را منحصر به کلیسای رم و شخص پاپ می‌دانند، علناً مخالفت کرد و فهم هر کس از کتاب مقدس را معتبر دانست (شلایرماخر، ۱۹۹۸، ص ۱۰۴). اما جوادی آملی ضمن این که معتقد است قرآن برای مردم (ناس) نازل

شده است و همه قادر به فهم قرآن هستند؛ ولی رسیدن به همه معارف قرآن اعم از ظاهری و باطنی و تأویل آن را مخصوص مطهرانی می‌داند که در خود قرآن مصداق آن‌ها مشخص شده است و ایشان اهل بیت رسول خدا (ع) هستند. از این جهت می‌گوید: رسیدن به همه معارف قرآن مقدور انسان کاملی است که جنبه وجودی او اگر از قرآن بالاتر نباشد پایین‌تر نیست (جوادی آملی، ۱۳۸۵، ص ۳۷۸).

۵.۹. نیاز به سنت در فهم

تفاوت دیگر نظریات این دو مفسر آن است که شلایرماخر برای فهم به چیزی جز خود متن و ماتن، توجهی ندارد. از نظر او فهم متن نیازمند توضیح و تفسیر اشخاص دیگر نیست. اما جوادی آملی برای فهم قرآن به سنت نیز توجه دارد. او ضمن این که قرآن را مستقل در حجت می‌داند که از این لحاظ وامدار حجت دیگری نیست، ولی در عین حال معتقد است برای فهم نهایی آیات قرآن باید به سنت معصومان نیز مراجعه کرد. البته او قرآن را معیار پذیرش روایات می‌داند، ولی روایات را به عنوان مفسر قرآن و تعیین مصداق آیات قرآن می‌پذیرد و می‌نویسد: «برای تفسیر آیه باید پنج مرحله را طی کرد»: ۱. تفسیر خود آیه؛ ۲. فهم آیه با توجه به آیات دیگر؛ ۳. بررسی روایات مربوطه؛ ۴. جمع‌بندی مفاد روایات و عرضه آن به قرآن، به عنوان مخصص یا مقید یا شارح؛ ۵. جمع‌بندی نهایی (همو، ۱۳۷۸، ج ۱، ص ۱۶۱-۱۶۰).

۵.۱۰. شرایط روحی خواننده

جوادی آملی برای فهم قرآن مجید، وجود تقوا، طهارت روح، ترقی روحانی و محبت را لازم می‌داند. از نگاه او چون قرآن مجید یک متن قدسی است باید برای فهم آن نیز تقدس و پاکی داشت. ممکن است فهم نوشته‌ها و گفته‌های بشری نیازی به طهارت روح نداشته باشد. همین‌طور ممکن است برای فهم یک مقاله نیازی به رابطه دوستی بین نویسنده و خواننده نباشد، ولی در مورد فهم قرآن و کلام خدا قضیه‌ای متفاوت است؛ بدین صورت

مقایسه تحلیلی هرمنوتیک شلایرماخر و روش‌شناسی فهم قرآن آیت‌اله ... / نوروزی، سلطانی، آل علی / ۲۵۱

که هرچه تقوا، پاکی، طهارت روح، انفتاح قلب، و محبت بین خدا و قاری قرآن بیشتر باشد، فهم کلام او، امکان‌پذیرتر است (جوادی آملی، ۱۳۸۵، ص ۳۷۱-۳۶۹). البته همین نقطه تفاوت از منظر دیگری می‌تواند به عنوان یک وجه تشابه لحاظ گردد؛ زیرا یکی از مهم‌ترین مؤلفه‌های فهم در هرمنوتیک شلایرماخر، انداختن خواننده خود را درون مؤلف است؛ بنابراین اگر خواننده‌ای بخواهد متنی که مربوط به خدای پاک و قدوس است بخواند و بفهمد، باید خود را درون دنیای پاکی بیفکند، و در دریای سبوحیت خداوند متعال سباحه کند. بنابراین از نگاه شلایرماخر نیز می‌توان ادعا کرد لازمه فهم یک متن مقدس، مقدس شدن خواننده است.

۶. نتیجه‌گیری

با مشاهده صرف موارد شباهت دیدگاه هرمنوتیکی شلایرماخر و آیت اله جوادی آملی نباید به موافقت کامل آن‌ها رسید. وجوه اشتراک مواردی از قبیل؛ بیان مفهوم هرمنوتیک، عینیت معنا، امکان تفسیر متون مقدس، وابستگی متن به مؤلف، لزوم شناخت مؤلف، ارتباط وجودی با مؤلف، شناخت سبک مؤلف، تفسیر متن با متن، تکامل‌پذیری فهم، شیوه‌های بیان، موانع فهم و اجتناب از تفسیر به رأی است. بنابراین میزان کمی و کیفی تشابه بر تناسب آن‌ها دلالت دارد. با استخراج موارد تفاوت به مقابل هم بودن دو دیدگاه نیز هم نباید حکم کرد. موارد اختلاف مؤلفه‌هایی مانند هرمنوتیک عام و هرمنوتیک قدسی، شرایط روحی خواننده، هدف و غایت، لایه‌های فهم و شناخت ضمائر مؤلف، مبهم یا روشن بودن متون، اهتمام به امور خارج از متن، نقش عقل و وحی، عمومیت فهم یا خاص بودن همه معارف الهی، نیاز به سنت و امکان وحدت کامل مفسر با مؤلف را در برمی‌گیرد. مؤلفه‌های مختلف دو دیدگاه شایسته اهتمام است.

بین هرمنوتیک عام شلایرماخر و روش‌شناسی فهم قرآن جوادی آملی شباهت‌ها و تفاوت‌هایی بدون بازخوانی یکی به نفع دیگری حاصل شد. پس مؤلفه‌های مختلف و

مشترک هر دو دیدگاه شایسته تأمل است. جستار ارایه شده در بررسی داده‌های تحقیق به دستاورد زیر رهنمون شده است: تعریف یکسان هر دو از تفسیر و هرمنوتیک از مبانی معرفت‌شناختی مشترک «عینیت معنا» برمی‌خیزد و وجوه اشتراک آن‌ها در عرصه معرفت-شناختی به علت «مولف محور و متن محور بودن» نگرش هر دو مفسر است. اختلاف‌هایی که در ساحات هستی‌شناختی، غایت‌شناختی و معرفت‌شناختی بین دو مفسر رصد گردید، با ریشه‌یابی به مبانی متفاوت آن‌ها منتهی شد که هر کدام از آن بنیادها بازتاب خود را در پی داشته است. بنابراین وجوه اشتراک و اختلاف هر دو به مفروضات آن‌ها بازگشت دارد. از این رو نباید در مواجهه‌ای غیر علمی به تناسب یا تقابل کامل آن‌ها رأی داد. جدول گونه‌شناسی وجوه اختلاف و اشتراک دیدگاه شلایر ماخر و جوادی آملی و تبیین آن‌ها (کشف علل)

گونه شناسی وجوه اختلاف و اشتراک	وجوه اشتراک	تبیین و کشف علل
مفهوم شناسی	فر و روش شناسی مفهوم قرآن آیت الهی... تا روزی سلطانی... تا علمای ۲۵۳	مشترک
مبنای غایت شناختی	۲. عینیت معنا	مؤلف محور و متن محور بودن
مبنای شناخت شناسی	۳. امکان تفسیر متون مقدس	
	۴. وابستگی متن به مؤلف	
	۵. لزوم شناخت مؤلف	
	۶. ارتباط وجودی با مؤلف	
	۷. شناخت سبک مؤلف	
	۸. تفسیر متن با متن	
	۹. تکامل پذیری فهم	
	۱۰. شیوه های بیان	
	۱۱. موانع فهم	
	۱۲. اجتناب از تفسیر به رأی	
	وجوه اختلاف	
مبنای هستی شناختی	۱. هرمنوتیک عام و هرمنوتیک قدسی	
	۲. امکان وحدت کامل مفسر با مؤلف	
مبنای غایت شناختی	۳. هدف و غایت	
مبنای شناخت شناسی	۴. لایه های فهم و شناخت ضمایر مؤلف	
	۵. مبهم یا روشن بودن متون	
	۶. اهتمام به امور خارج از متن	
	۷. نقش عقل و وحی	
	۸. عمومیت فهم یا خاص بودن همه معارف الهی	
	۹. نیاز به سنت	
	۱۰. شرایط روحی خواننده	

منابع

- قرآن کریم.
- نهج البلاغه.
- بهرامی، محمد (۱۳۸۱)، «نگرشی تطبیقی به دانش تفسیر و هرمنوتیک شلایر ماکهر»، مشهد، فصلنامه پژوهش‌های قرآنی، شماره ۳۰-۲۹ بهار و تابستان، دفتر تبلیغات اسلامی خراسان رضوی.
- پالمر، ریچارد (۱۳۷۷)، علم هرمنوتیک، ترجمه محمد سعید حنایی کاشانی، تهران، هرمس.
- پرود فوت، وین (۱۳۸۳)، تجربه دینی، ترجمه عباس یزدانی، قم، طه.
- جوادی آملی، عبدالله (۱۳۶۷)، پیرامون وحی و رهبری، قم، اسراء.
- جوادی آملی، عبدالله (۱۳۷۸)، تفسیر تسنیم، قم، اسراء.
- جوادی آملی، عبدالله (۱۳۸۳)، دین‌شناسی، قم، اسراء.
- جوادی آملی، عبدالله (۱۳۸۹)، سرچشمه اندیشه، ۵ جلد، قم، اسراء.
- جوادی آملی، عبدالله (۱۳۷۲)، شریعت در آینه معرفت، تهران، رجا.
- جوادی آملی، عبدالله (۱۳۸۸)، شمس الوحی تبریزی، قم، اسراء.
- جوادی آملی، عبدالله (۱۳۸۵)، قرآن در قرآن، قم، اسراء.
- جوادی آملی، عبدالله (۱۳۸۶)، منزلت عقل در هندسه دینی، قم، اسراء.
- رشیدیان، عبدالکریم (۱۳۹۴)، فرهنگ پسامدرن، چاپ دوم، نشر نی، تهران.
- شاکر، محمد کاظم (۱۳۸۱)، روش‌های تأویل قرآن، قم، بوستان کتاب قم، چاپ دوم.
- طباطبایی، سید محمدحسین (۱۳۹۳ ق)، المیزان فی تفسیر القرآن، بیروت، مؤسسه اعلمی للمطبوعات، چاپ سوم.
- قائمی‌نیا، علیرضا (۱۳۸۰)، متن‌از نگاه متن، قم، انجمن معارف اسلامی ایران.

مقایسه تحلیلی هرمنوتیک شلایرماخر و روش شناسی فهم قرآن آیتاله ... / نوروزی.سلطانی، آل علی / ۲۵۵

- کلینی، محمد بن یعقوب (۱۴۱۳ ق)، *الکافی فی الاصول*، بیروت، دارالاضواء.
- کوزنزهوی، دیوید (۱۳۷۱)، *حلقه انتقادی*، ترجمه مراد فرهادپور، تهران، انتشارات گیل.
- مجلسی، محمدباقر (۱۴۱۰ ق)، *بحارالانوار*، بیروت، مؤسسه الوفا.
- مشکات، عبدالرسول (۱۳۹۱)، *فرهنگ واژه ها*، چاپ دوم، سمت و مؤسسه فرهنگ دینی، تهران.
- واعظی، احمد (۱۳۸۵)، *درآمدی بر هرمنوتیک*، تهران، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، چاپ سوم.
- هادوی تهرانی، مهدی (۱۳۷۵)، *مبانی کلامی اجتهاد*، قم، خانه خرد.
- Grondin, Jean (1995), *Sources if Hermeneutics*, state university of New York Press.
- Palmer, Richard.E (1969), *Hermeneutics*, north westrn university press.
- Scheleirmacher, F.D.E. (1998), *Hermeneutics and Cristicism*, trans. by Andrew Bowie, Cambridge University press.